

УДК 821.161.2(092)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/82-1-52>

Ірина МЕЛЬНИЧУК,

orcid.org/0000-0002-5146-9453

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української філології

Маріупольського державного університету
(Київ, Україна) *i.melnichuk@mu.edu.ua*

Олена ЄВМЕНЕНКО,

orcid.org/0000-0002-6602-1176

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української філології

Маріупольського державного університету
(Київ, Україна) *o.evmenenko@mu.edu.ua*

ЖІНОЧІ ЕПІТАФІЇ У «ТЕРАТУРГІМІ» АТАНАСІЯ КАЛЬНОФОЙСЬКОГО

У статті розглядаються особливості жіночих епітафій у «Тератургімі» Атанасія Кальнофойського в контексті погребальної поезії українського бароко XVII століття, з'ясовуються наявні мотиви, тлумачення основних образів-символів.

Зазначається, що ці епітафії не були насправді вибиті на могильних каменях лаврського некрополя, а постали у період написання «Тератургімі», тобто є зразками барокової погребальної поезії, що вміщені до друкованого видання.

Епітафії, присвячені жіночим похованням, мають епіграматичний характер, двочленну структуру: вступну частину – Присвяту, де зазначається, хто похований, коли особа померла, її соціальний статус; та основну частину – власне Епітафію, яка щодо різних поховань різниться за змістом і мотивами.

З огляду на роль і місце жінки у соціальному просторі доби Середньовіччя та Ренесансу більшість епітафій не містить індивідуалізованих образів, відсутні згадки про справи, якими небіжчиця була славна за життя (на відміну від епітафій чоловічих поховань); часто образ померлої жінки поєднується з образом її вельможного чоловіка, і епітафія набуває характеру подружньої. В окремих епітафіях присутність образу похованої є мінімізованою, натомість вони насичені дидактизмом, інтелектуальними алюзіями та філософськими міркуваннями.

Відзначається наявність у більшості епітафій античних мотивів та образів, як з міфології, так і літературного походження, алюзій на культурно-історичний простір античної доби; поєднання в одному творі античних і біблійних мотивів, що є однією з провідних рис барокової стилістики.

Наявність у «Тератургімі» Атанасія Кальнофойського епітафій для жіночих поховань відіграє важливу роль у формуванні пантеону національної аристократії, утвердженні тяглості, сталого зв'язку українських земель з Київською Руссю, як в соціально-політичному, так і в культурно-релігійному аспектах.

Ключові слова: бароко, епітафія, панегірик, Тератургіма.

Iryna MELNYCHUK,

orcid.org/0000-0002-5146-9453

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Philology

Mariupol State University

(Kyiv, Ukraine) *i.melnichuk@mu.edu.ua*

Olena YEVMENENKO,

orcid.org/0000-0002-6602-1176

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Philology

Mariupol State University

(Kyiv, Ukraine) *o.evmenenko@mu.edu.ua*

WOMEN'S EPITAPHS IN THE "TERATURGIMA" BY ATHANASIOS KALNOFOYSKY

The article examines the peculiarities of female epitaphs in "Teraturgima" by Athanasios Kalnofoysky in the context of funeral poetry of the Ukrainian Baroque of the 17th century, finds out the available motives, interpretation of the main images-symbols.

It is noted that these epitaphs were not actually engraved on the tombstones of the Lavra Necropolis, but appeared during the writing of "Teraturgima", that is, they are examples of baroque funerary poetry included in the printed edition.

Epitaphs dedicated to women's burials have an epigrammatic character, a two-part structure: the introductory part is the Dedication, where it is noted who is buried, when the person died, her social status; and the main part is actually an epitaph, which for different burials is different in terms of content and motives.

Given the role and place of women in the social space of the Middle Ages and the Early Renaissance, most epitaphs do not contain individualized images, there are no mentions of the deeds for which the deceased was famous during her lifetime (unlike the epitaphs of male burials); often the image of a deceased woman is combined with the image of her noble husband. In individual epitaphs, the presence of the image of the buried woman is minimal, instead they are saturated with didacticism, intellectual allusions and philosophical considerations.

The presence of ancient motifs and images, both from mythology and literary origin, allusions to the cultural and historical space of antiquity is noted in most epitaphs; a combination of ancient and biblical motifs in one work, which is one of the leading features of baroque style.

The presence of epitaphs for women's burials in "Teraturgima" by Athanasius Kalnofoisky plays an important role in the formation of the pantheon of the national aristocracy, the confirmation of the durability and permanent connection of the Ukrainian lands with Kyivan Rus, both in socio-political and cultural-religious aspects.

Key words: baroque, epitaph, eulogy, Teraturgima.

Постановка проблеми. Естетика бароко, яке відзначалося глибоко песимістичним сприйняттям світу, було сповнене протиріч, сумнівів, розчарування у нетривалості життя, сприймала і відображала смерть як процес у готичному образі *dans macabre*, що дозволяв наочно і переконливо продемонструвати всевладний закон загибелі і руйнації усього земного. Образ смерті, що нерозбірливо і безжалісно пожирає усе живе, давав письменникам можливість зосередитися на провідній бароковій ідеї крихкості та марності людського життя. Так в українській бароковій літературі від початку XVII століття поступово формується система жанрів, що обслуговували сферу смерті. З'являються численні трени, ляменти, надгробні слова, епітафії: Д. Наливайко «Лямент дому княжат Острозьких» (1602), Петро Презвітер «Плач альбо Лямент на зшестя з цього світу Григорія Желіборського» (1615), М. Смотрицький «Лямент на смерть Л. Карповича» (1620), К. Сакович «Вірші на жалісний погреб П. Конашевича-Сагайдачного» (1622), Д. Андрієвич «Лямент на смерть отця Івана Василевича» (1628).

Як правило, панегирики на смерть тої чи іншої особи становили собою поетичний цикл, призначений для урочистої декламації та/або поширювалися у друкованих виданнях. Ці багатокomпонентні твори часто репрезентували увесь спектр жанрів танатологічного циклу: власне ляменти, трени, надгробки, епітафіони тощо. Якщо йшлося про особу високого походження, до твору включався і геральдичний вірш (вірш на клейнод князя Вишневецького у «Епіцедіоні» Ждана Білецького, на герб війська Запорізького у «Віршах на жалісний погреб Петра Конашевича-Сагайдачного» Касіяна Саковича).

Вміщені у погребальну декламацію надгробки та епітафії, як правило, відзначалися простою сти-

лістикою, невибагливістю форм, були позбавлені нагромадження художніх засобів та надмірної метафоризації.

Проте в межах панегиричної поезії епітафія отримала розповсюдження і як окремий самостійний жанр. Так, відомі анонімні епітафії Костянтину Острозькому, Єпифанію Славинецькому, Ігнатію Старушичу, епітафія Мелетію Смотрицькому Олександра Йодка та інші.

Низку епітафій-надгробків вміщує у свій твір «Тератургіма» і Атанасій Кальнофойський. «Тератургіма» побачила світ 1638 році у друкарні Києво-Печерського монастиря, 31 епітафія, відповідно, була присвячена особистостям, похованим у Лаврі. Визначальною особливістю циклу є те, що він містить епітафії, присвячені особам жіночої статі, вписуючи їх таким чином у дискурс формування національного шляхетського пантеону, родової аристократії та інтелектуальної еліти.

Аналіз основних досліджень. Серед літературознавців-медієвістів, дослідників барокової літератури, які у своїх наукових розвідках висвітлювали різні аспекти емблематичної та епіграматичної поезії, варто згадати таких вчених, як В. Крекотень, Д. Наливайко, Б. Криса, М. Сорока, Д. Чижевський, Л. Ушкалов, В. Шевчук та інші. Результати їх наукових здобутків у цій царині лягли в основу подальших теоретичних та історико-літературних пошуків. Посутній внесок у дослідження емблематичної поезії українського бароко також зробили Ю. Миненко, О. Солецький, які, зокрема, відзначають той факт, що першими емблематичними поезіями були саме епітафії та вірші на клейноди.

Серед нечисленних дослідників «Тератургіми» Атанасія Кальнофойського слід відзначити літературознавця діаспори Миколу Глобенка та його працю «Тератургіма» Атанасія Кальнофойського

у її зв'язках з старокиївською літературою» (Глобенко, 1956), в якій він розглядає структуру твору, акцентуючи увагу на оповіданнях про чудеса, що були пов'язані з Києво-Печерською лаврою. Також науковець зазначає, що «Тератургіма» цікавила найперше дослідників історії церкви, як джерело власне історії Лаври, а літературознавці зверталися до неї лише побіжно.

Вагомий внесок у дослідження української шляхти XVI – XVIII століття належить історикині Наталі Яковенко. Відомі її праці «Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна)» (2008), «Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття» (2012). В останній зокрема науковиця торкається такого питання, як утвердження значимості національного пантеону шляхетських родів і ролі панегіричної поезії у цих процесах (Яковенко, 2012).

Мета статті. Визначити особливості жіночих епітафій у «Тератургімі» Атанасія Кальнофойського в контексті погребальної поезії українського бароко XVII століття, з'ясувати наявні мотиви, тлумачення основних образів-символів.

Виклад основного матеріалу. «Тератургіма» Атанасія Кальнофойського вийшла друком у Києво-Печерській лаврі 1638 року і являла собою своєрідне продовження «Paterikon» Сильвестра Косова. Твір є збіркою оповідань про чудесні явища, які сталися в Лаврі безпосередньо у період, близький до написання і виходу книги. За дорученням митрополита Петра Могили автор зібрав ці оповідання, частково використавши записи, зроблені самим митрополитом, також джерельною базою послужили «Повість минулих літ», польські хроніки, «Києво-Печерський Патерик», особисті спогади, свідчення очевидців. Атанасій Кальнофойський подає опис Києво-Печерської лаври, Ближніх і Дальніх печер з розміщенням там мощей святих, до опису додано також детальний план.

Окремий розділ в книзі становлять «Nagrobki Fundatorum», тобто збірка епітафій на могили похованих у Лаврі визначних осіб – представників княжих родів, інтелектуальної еліти тощо. Разом вміщено тридцять один намогильний напис, п'ять з яких є епітафіями, присвяченими жіночим похованням.

Слід відзначити, що згадані епітафії не були насправді вибиті на могильних каменях лаврського некрополя, а постали у період написання «Тератургіми», тобто є зразками барокової погребальної поезії, що вміщені до друкованого видання.

Жанр епітафії набув поширення в античну добу, являв собою надмогильний напис у віршованій чи прозовій формі, як правило, епіграматичного характеру; був пов'язаний з культом мертвих, міг містити історичні наративи, мати дидактичний характер тощо.

З п'яти жіночих поховань, яким Кальнофойський присвятив епітафії, два є похованнями княжої доби XII століття, три інші датуються періодом початку – другої половини XVI століття. Власне такий вибір по суті обумовлений головною спрямованістю «Тератургіми»: продемонструвати тяглість, сталий зв'язок українських земель з Київською Руссю, як в соціально-політичному, так і в культурно-релігійному аспектах. І Києво-Печерська лавра виступає тут об'єднавчим символом: її некрополь став останнім прихистком і руським князям та князівнам, і представникам сучасних авторів аристократичних родів; продовжують відбуватися чуда, пов'язані не тільки зі святими, відомими з часів Київської Русі, але й нещодавно канонізованими, як, наприклад, Юліяна Домбровська.

Перша епітафія на жіноче поховання XII століття (II у загальному переліку) присвячена князівні Анастасії, доньці волинського князя Ярополка Ізяславича, дружині мінського князя Гліба Всеславича. У літописних джерелах Анастасія згадана лише одного разу – з приводу своєї смерті. Під 1158 роком наявний запис про смерть князівни у віці 84 років, яка на сорок років пережила свого чоловіка, і була похована разом з ним в Успенському соборі біля раки з мощами Феодосія Печерського. Автор Київського літопису також відзначає численні щедрі пожертви, що їх зробило монастирю подружжя, а згодом і Анастасія одноосібно, заповівши Лаврі усе своє майно. За ревну віру вона сподобилася характеристики «блаженна».

В епітафії не зазначено її імені, князівна іменується тільки за чоловіком (Глібом) та батьком (Ярополком), зазначено також дату поховання і те, що похована вона з чоловіком.

Слід зазначити, що усі п'ять розглянутих епітафій «Тератургіми» мають двокомпонентну будову: вступна частина – Присвята, де зазначено, кому присвячено твір, що це за особа (перераховуються титули), і коли вона померла і була похована; основна частина – власне Епітафія (ця частина може бути різного змісту, залежно від того, якими діями уславилася ця особа, і наскільки обізнаний був автор у деталях її біографії).

Таким чином, Анастасія Ярополківна одноосібно фігурує суто у Присвяті, основна частина епітафії подає нам спільний образ побожного князівського подружжя, що за життя шанувало

Святого Теодосія Печерського, і удостоєне було упокоїтися поряд з ним. Наявний також мотив марноти світу, що протиставляється побожності і вірі як вічним цінностям, мотив дидактичний – пошанування могили подорожнім, оскільки ті, що покаяться у ній, достойні наслідування у своєму праведному житті. Акцентує автор і на тому, що Теодосій Печерський належить до пантеону національних святих:

Князь київський Гліб у ньому поклав свої кості
Із жінкою – по світа оцього марноті.

У головах поклались із русів святого,

Не подивуй, зумисне лягли біля нього... (Герби та трени, 2024: 346).

Князя Гліба тут також зараховано до національної аристократії – названо «київським», тоді як Гліб Всеславич був Мінським князем і належав до династії князів Полоцьких.

Друга епітафія на жіноче поховання княжої доби XII століття (XXI у загальному переліку) присвячена легендарній князівні Євпраксії, доньці князя Всеволода Ярославича, дружині німецького імператора Генріха IV, імператриці Священної Римської імперії, Адельгейді Київській. Шлюб виявився невдалим, а розрив, ускладнений політичним протистоянням імператора та папи римського, гострим і драматичним. Євпраксія втекла від чоловіка, свідчила проти нього на церковних соборах, згодом, через Угорщину, вона повернулася на батьківщину, до Києва і, овдовівши, прийняла чернечий постриг в Андріївському монастирі.

За три роки по тому Євпраксія померла, про що під 1099 роком є запис у «Повісті минулих літ». У літописі виявлено небачену увагу до поховання жінки княжого роду: описано і розташування гробу, і спорудження божниці, тобто спеціальної каплиці, що свідчить про визнання високого статусу Євпраксії.

Провідним мотивом епітафії князівні Євпраксії є мотив минулості усього сущого:

Часу ростуть, гинуть часу свого,

Що ногами нашими потоптано,

Чим нас одягнено, одміняється

...

бо нема нічого під сонцем,

А також і в ньому самому
постійного,

усе у те, з чого почалося, перейде. (Герби і трени, 2024: 358).

Слід зазначити, що мотиви минулості і швидкоплинності людського життя, його марнотності (*vanitas vanitatum*), необхідності ретельної підготовки до переходу в інший світ (*ars moriendi*),

образи, що стверджують нетривалість та ілюзорність людського існування загалом характерні для макабричної поезії українського бароко. Вони являють собою яскраве уособлення трагізму барокового світобачення та віддзеркалюють засадничі уявлення християнської релігії про марність земного життя людини.

Ще один визначальний мотив макабричного дискурсу – мотив *memento mori* також посів своє місце в епітафії князівні Євпраксії. Автор спонукає подорожнього до споглядання гробу і усвідомлення як минулості життя, так і неминучості смертного кінця його. Смерть при цьому постає як сила, перед якою усі будуть рівні: вона не зважає ні на вік, ні на стать, ні на соціальне становище: «...до одного нас відміною нерівного/спустять місяця» (Герби і трени, 2024: 358).

Впадає в вічі також виразно інтертекстуальний характер епітафії: через авторські ремарки на берегах здійснюється вихід у площину творів античної літератури («Повчальні листи до Люція» Сенеки) та Біблії. Автор цитує спільний мотив, наявний у трьох євангелістів – Матвія, Марка і Луки, а також у пророків Єзекиїля та Йойла. Очевидно, апокаліптичний, кінцесвітній мотив «І зараз, по скорботі тих днів, сонце затьмиться, і місяць не дасть свого світла, і зорі попадають з неба, і сили небесні порушаться» (Матвій 24:29) мав би продемонструвати думку про циклічність світобудови – руйнація космосу до стану хаосу, і його з хаосу згодом постання: «...все у те, з чого почалося, перейде» (Гімни та трени, 2024: 358). Для людини, проте, як істоти тілесної, це мало б означати, що те, що постало з праху – на прах обернеться.

Таким чином, попри те, що власне особистості Євпраксії у творі відведено не так багато місця, її епітафія з усіх епітафій жіночих поховань «Тератургімі» є найбільш складною, інтелектуальною, насиченою алюзіями і філософськими міркуваннями.

Найдавнішим з жіночих поховань XVI століття є поховання Тетяни Острозької, епітафія до якого є XIII у загальному переліку.

Тетяна, перша дружина князя Костянтина Острозького, належала до князівського роду Гольшанських герба Гіпоцентавр. Її чоловік, князь Костянтин, відомий як військовий і державний діяч Великого князівства Литовського, уславив себе в походах проти турків, московитів, стояв в обороні земель проти татарських набігів. Також знаний як фундатор багатьох православних церков та монастирів.

Образ княгині Острозької в епітафії постає у безпосередньому нерозривному зв'язку з осо-

бистістю її чоловіка. Вона характеризується, найперше, як віддана дружина: «...за мужем йде дружина слідом, / товариша ніколи не покине бідам», «лягла побіля тебе, воже, спочиває» (Герби і трени, 2024: 352). Так, до чеснот Тетяни автор відносить її відданість чоловікові і відданість вірі: «у темнім, тяжкім гробі віру, шлюб тримає» (Герби і трени, 2024: 352). Роз'єднане смертю Тетяни подружжя, було поєднане Богом по смерті у потойбіччі, і зв'язок цей не може бути розірваний. Звертаючись до особи князя, автор закликає його бути провідником дружині (як він був і за життя) і в Царстві Небесному: «...і поведеш Тетяну небо вічне зріти» (Герби і трени, 2024: 352).

Наявні також в епітафії образи античної міфосистеми – богині долі (чи смерті, як означає їх автор у примітці) – мойри Клото, Лахесів, Атропос – у давніх греків уособлювали визначеність, невідворотність Долі, фатум. Мойрам корилися навіть боги Олімпу. Проте Божий помисел тут постає як такий, якому не можуть протистояти навіть «Темряви дочки»: «З'єднав Бог – і дочки те Темряви зламати/ не можуть...» (Гімни і трени, 2024: 352), смертний морок відступає там, де панує Боже провидіння.

Найбільш індивідуалізованою, на наш погляд, є епітафія, присвячена Юліанії Домбровській (XV у загальному переліку), доньці князя Юрія Гольшанського. Князівна, що за життя відзначалася благочестивістю, померла у віці шістнадцяти років. Згодом її нетлінні мощі були знайдені ченцями серед лаврських поховань біля Успенського собору. Юліанія була канонізована православною церквою за часів Петра Могили. Праведну діву Юліанію вшановують 6 липня та 11 жовтня. Вона вважається покровителькою Волині, до мощей святої діви звертаються з молитвами про зцілення та про збереження сім'ї.

Окрім епітафії, у «Тератургімі» наявне також оповідання, що описує чудо, пов'язане зі святою Юліанією (про чоловіка, який під виглядом паломника пробрався у раку, де зберігалися мощі, і викрав перстень з руки святої; проте скористатися краденим не зміг – зловмисник помер на порозі церкви).

Князівна покинула світ у розквіті молодості і краси, відповідно, образ її у творі постає як співставний з образом Весни, яка «зеленокоса квітне», «цілющим зіллям вдягається світно» (Герби і трени, 2024: 354). Юліана – як цвіт, що прийшов прикрасити собою цю землю.

У звертанні до подорожнього наявні алюзії на сюжети античної міфології, пов'язані з Троянським циклом міфів: згаданий, зокрема, герой

Троянської війни Філоктет, якого перед гробом царевича Троїла вкусила змія, а також Емпуза (Гекуба), мати Троїла, цариця Трої. Автор зазначає, що перед могилою Юліані прочанин може почувати себе в безпеці, і такої прикраси, як з Троїлом, з ним ніколи не станеться; можна молитися і дістати відпущення гріхів.

Атанасій характеризує святу як «помічницю», «заступницю», чиї «цілющі кості» допоможуть «проти смерті і хвороби», а молитвами до неї можна сподобитися Царства Небесного: «До творця небес і світа/ через вічні дійдеш літа» (Герби та трени, 2024: 353).

Найпізнішим жіночим похованням XVI століття, ймовірно, є поховання Ганни Шимківни, дружини князя Андрія Капусти герба Одровонж, урядовця Речі Посполитої. Про діяльність князя і його дружини свідчень майже не залишилося. Очевидно, що по смерті подружжя, Анна стала черницею, згодом помела і була похована у Києво-Печерській лаврі.

Її образ в епітафії не наділений індивідуалізованими рисами, перед читачем розгортається сцена Другого Пришестя і Страшного суду, коли «заграють труби, світ будити будуть». Саме тоді янголи підведуть Анну з могили, «з церкви Богу так із'являть/ перед судом її вславлять» (Герби і трени, 2024: 355).

Як і в більшості епітафій жіночих поховань, тут також наявні алюзії, що відкриваються в культурно-історичний простір античності. Наразі йдеться про творчість давньогрецьких поетів Архілоха та Гіппонакса, відомих своїми сатиричними та пародійними віршами. Зазначаючи, що «січуть вони жалом ради» (алюзія на сатиричну спрямованість творчості античних митців), автор відмовляється вступати з ними в поетичний поєдинок, оскільки має зовсім інше завдання – створити епітафію, бо «гробу мені чесних давно обмірялись» (Герби і трени, 2024: 354).

Висновки. Таким чином, епітафії, присвячені жіночим похованням, «Тератургімі» Атанасія Кальнофойського мають епіграматичний характер, двочленну структуру: вступну частину – Присвяту, де зазначається, хто похований, коли особа померла, її соціальний статус; та основну частину – власне Епітафію, яка щодо різних поховань різниться за змістом і мотивами.

З огляду на роль і місце жінки у соціальному просторі доби Середньовіччя та Раннього ренесансу більшість епітафій не містить індивідуалізованих образів, (виняток становить епітафія Юліанії Домбровській, яка була канонізована православною церквою); відсутні згадки про справи, якими

небіжчиця була славна за життя (на відміну від епітафій чоловічих поховань); часто образ померлої жінки поєднується з образом її вельможного чоловіка, і епітафія, по суті, набуває характеру подружньої (як це відбулося з епітафіями Анастасії Ярополківни та Тетяни Острозької). В окремих епітафіях присутність образу похованої є мінімізованою (як в епітафіях князівни Євпраксії та Анни Шимківни), натомість епітафія Євпраксії насичена дидактизмом, інтелектуальними алюзіями та філософськими міркуваннями.

З огляду на те, що епітафії є одним із жанрів погребальної поезії, маємо наявні спільні для усієї групи панегіриків з нагоди смерті мотиви минулості і марноти людського життя, дидактичні мотиви *memento mori* та *ars moriendi* – нага-

дування про неминучість Смерті і підготовки до достойного переходу в потойбіччя тощо.

Слід також відзначити наявність у більшості епітафій античних мотивів та образів, як з міфології, так і літературного походження, алюзій на культурно-історичний простір античної доби; поєднання в одному творі античних і біблійних мотивів, що є однією з провідних рис барокової стилістики.

Проте, попри зазначені особливості, наявність у «Тератургімі» Атанасія Кальнофойського епітафій для жіночих поховань відіграє важливу роль у формуванні пантеону національної аристократії, утвердженні тяглості, сталого зв'язку українських земель з Київською Руссю, як в соціально-політичному, так і в культурно-релігійному аспектах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гімни і трени. Українська геральдична та пропам'ятна поезія XVI – XVIII ст./ упор., вст.ст., прим., пер. Валерія Шевчука. К.: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2024. 560 с.
2. Глобенко М. «Тератургіма» А. Кальнофойського в її зв'язках із старокіївською літературою. Зб. «Укр. літ. газети». Мюнхен, 1956. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hlobenko_Mykola/Teraturhima_Atanasiia_Kalnofoiskoho_v_ii_zv'iazkakh_iz_starokyivskoiu_literaturoiu.pdf? (дата звернення 18.12.2024).
3. Ушкалов Л. Ідеї та форми української барокової поезії. Ушкалов Л. Есеї про українське бароко. Київ : Факт-Наш час, 2006. С.20-80.
4. Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття. К.: Лaurus, 2012. 472 с.
5. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). Вид. 2-ге, перекл. і випр. К.: Критика, 2008. 469 с.

REFERENCES

1. Himny i treny. Ukrainska heraldychna ta propamiatna poeziia XVI – XVIII st. (2024) [Hymns and exercises. Ukrainian heraldic and commemorative poetry of the 16th - 18th centuries.]/ upor., svt.st., prym., per. Valerii Shevchuka. K.: TOV «Vydavnytstvo «Klio», 2024. 560 s. [in Ukrainian].
2. Hlobenko M. (1956) «Teraturhima» A. Kalnofoiskoho v yii zviyakh iz starokyivskoiu literaturoiu. ["Teraturgima" by A. Kalnofoyskyi in its connections with Old Kyiv literature]. Zb. «Ukr. lit. hazety». Miunkhen, 1956. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hlobenko_Mykola/Teraturhima_Atanasiia_Kalnofoiskoho_v_ii_zv'iazkakh_iz_starokyivskoiu_literaturoiu.pdf? (data zvernennia 18.12.2024). [in Ukrainian].
3. Ushkalov L. (2006) Idei ta formy ukrainskoi barokovoi poezii [Ideas and forms of Ukrainian baroque poetry]. Ushkalov L. Esei pro ukrainske baroko [Essays on the Ukrainian baroque]. Kyiv : Fakt-Nash chas, 2006. S.20-80 [in Ukrainian].
4. Yakovenko N. (2012) Dzerkala identychnosti. Doslidzhennia z istorii uiavlenn ta idei v Ukraini XVI – pochatku XVIII stolittia. [Mirrors of identity. Research on the history of perceptions and ideas in Ukraine in the 16th - early 18th centuries]. K.: Laurus, 2012. 472 s. [in Ukrainian].
5. Yakovenko N. (2008) Ukrayinska shlyakhta z kintsya XIV do seredyny XVII st. (Volyn i Tsentralna Ukrayina). [Ukrainian nobility from the end of the 14th to the middle of the 17th century. (Volyn and Central Ukraine)]. Vyd. 2-he, perehl. i vypr. K.: Krytyka, 2008. 469 s. [in Ukrainian].